

DOI: <https://doi.org/10.34921/amj.2024.4.024>**AZƏRBAYCANIN NAXÇIVAN DAĞLIQ GEOBOTANİK ƏRAZISİNDƏ HƏZM SİSTEMİ XƏSTƏLİKLƏRİNİN MÜALİCƏSİNƏ DAİR ETNOFARMAKOLOJİ TƏDQIQAT****C.İ.İsayev¹, E.M.Hacıyeva¹, N.T.Babayeva¹, G.S.Cəfərova¹, N.M.Səfərova¹, A.İ.Qədimli²**¹Azərbaycan Tibb Universitetinin Farmakoqnoziya kafedrası, ²Tibb və sağlamlıq elmləri təhsili kafedrası, Bakı, Azərbaycan

Məqalədə Azərbaycan Respublikasının Naxçıvan dağlıq geobotanik ərazisində 3 il müddətində aparılmış etnofarmakoloji tədqiqat haqqında məlumat verilmişdir. 70 respondent arasında həzm sistemi xəstəliklərinin etnofarmakoloji tədqiqinə aid sorğu aparılmışdır. Aparılan tədqiqat nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, həzm sistemi xəstəliklərinin müalicəsində 25 fəsiləyə aid 50 bitki növündən istifadə edilir. Bu bitkilərə aid etnofarmakoloji tədqiqatın göstəriciləri hesablanmış və onlara aid statistik təhlil aparılmışdır. Aydın olmuşdur ki, Asteraceae, Lamiaceae, Rosaceae, Apiaceae və Fabaceae fəsilələrinə daxil olan bitkilərdən daha çox istifadə edilir. Əksər dərman bitkiləri müalicə məqsədilə dəmləmə və bişirmə şəklində tətbiq edilir. Həzm sistemi xəstəliklərinin müalicəsində istifadə edilən dərman preparatlarının çeşidində bitki mənşəli vasitələrin az olması diqqəti çəkir. Müəlliflərin fikrincə, təqdim olunan məqalə istər tibb işçilərinin, istərsə də, əhəlinin diqqətini bitki mənşəli vasitələrə yönəltmək baxımından faydalı ola bilər. Həmçinin alınan nəticələr dərman bitkilərindən həzm sistemi xəstəliklərinin müalicəsində istifadə ediləcək yeni və effektiv müalicə vasitələrinin hazırlanması istiqamətində araşdırmaların aparılmasını da aktuallaşdırır.

Açar sözlər: etnofarmakologiya, dərman bitkiləri, həzm sistemi xəstəlikləri

Ключевые слова: этнофармакология, лекарственные растения, заболевания пищеварительной системы

Key words: ethnopharmacology, medicinal plants, gastrointestinal disorders

Son məlumatlara görə, Azərbaycan ərazisində 5000-dən artıq bitki növünə rast gəlinir. Bu bitki növləri 160-dan çox fəsilədə və 1120-yə yaxın cinsdə toplanmışdır. Azərbaycan Qafqazın ümumi ərazisinin təxminən 16 %-ni təşkil etməsinə baxmayaraq, bütövlükdə Qafqazın təbii florasına daxil olan ali bitki növlərinin 70 %-dən çoxu bu ərazilərdə yayılmışdır. Ölkə ərazisində bitən və becərilən 1500-dən çox bitki növü insanlar tərəfindən müxtəlif məqsədlərlə istifadə olunur [1]. Lakin insanların hər il artan tələbatını yeni və effektiv fitovasitələrlə təmin etmək üçün yabanı bitkilərin müasir elmi səviyyədə araşdırılması aktualdır. Son illər Azərbaycan Tibb Universitetinin əməkdaşları, həmçinin ölkənin digər elmi tədqiqat mərkəzləri tərəfindən yabanı bitkilərin öyrənilməsi istiqamətində müəyyən işlər görülmüşdür [2-5]. Azərbaycan florasında yayılmış *Gentiana*, *Dracocephalum*, *Iris* və digər bitki cinslərinə aid yabanı bitkilər fitokimyəvi baxımdan tədqiq edilmişdir [6-9].

Naxçıvan Muxtar Respublikası Zəngəzur, Dərələyəz dağ silsilələri və Araz çayı ilə əhatə olunan kəskin relyefli ərazidə yerləşir. Bu əraziyə Naxçıvan dağlıq və Naxçıvan aran geobotanik bölgələri daxildir. Azərbaycan Respublikasının yabanı dərman bitkiləri ilə zəngin bölgələrindən biri də Naxçıvan dağlıq geobotanik ərazisidir. Bu əraziyə yabanı dərman bitkiləri ilə zəngin olan Naxçıvan Muxtar Respublikasının Şahbuz, Culfa və Ordubad rayonlarının dağlıq bölgələri daxildir. Bu baxımdan həmin ərazilərdə etnofarmakoloji tədqiqatların aparılması aktualdır. Azərbaycanın digər bölgələri kimi Naxçıvan dağlıq geobotanik ərazisində yayılan müxtəlif cinslərə aid yabanı bitkilərin farmakoqnostik tədqiqatları nəticəsində onların çox zəngin kimyəvi tərkibə malik olması aşkar edilmişdir [1].

Həzm sistemi xəstəlikləri insanlar arasında geniş yayılmışdır. Son illər bu xəstəliklərin müalicəsinə aid bir çox elmi tədqiqat işləri aparılmışdır [10-12]. Bu xəstəliklərinin müali-

cəsində dərman bitkilərinin xüsusi əhəmiyyəti vardır. Çox vaxt müalicə üçün fitoterapiyanı pəhrizlə və fizioterapevtik üsullarla birgə istifadə etmək kifayət edir. Xüsusən, bitki çayları ilə müalicə sınaqdan keçirilmiş vasitə hesab edilir. Həmçinin tinktura, efir yağları və bitki poroşoklarından ibarət olan qarışıqlar da müvəffəqiyyətlə tətbiq edilir.

Həzm sistemi orqanlarının xəstəlikləri ümumi xəstəliklər arasında çox rast gəlinən patologiyalara aid edilir və onların müxtəlif səbəblərdən (ekoloji vəziyyətin pisləşməsi, qeyri-sağlam həyat tərz, qidalanma rejiminin pozulmaları, sinir-emosional gərginliklər, bakterial infeksiyalar, neyrohumoral tənzimlənmənin pozulması, sekretor və motor funksiyaların pozulmaları, səmərəsiz qidalanma, bəzi qida məhsullarının keyfiyyətsizliyi və s.) artmağa meyilli olması müşahidə olunur. Xüsusən natamam, balanslaşdırılmamış, düzgün olmayan qidalanma, stress halları həzm orqanlarının iltihabına və disfunksiyalarına gətirib çıxarır.

Tədqiqatın məqsədi Azərbaycan Respublikasının yabanı dərman bitkiləri ilə zəngin geobotanik bölgələrindən biri olan Naxçıvanın dağlıq ərazisində həzm sistemi xəstəliklərinin müalicəsi üçün istifadə edilən bitki növlərini araşdırmaqdır.

Tədqiqatın material və metodları. Etnofarmakoloji tədqiqat Naxçıvan dağlıq geobotanik bölgəsinin Şahbuz, Culfa və Ordubad rayonlarında yaşayan əhali arasında yazılı anket və şifahi sorğu aparmaqla yerinə yetirilmişdir. Tədqiqat işləri 2022-2024-cü illəri əhatə etmişdir və adları qeyd edilən rayonların dağlıq ərazilərində yerləşən kəndlərdə aparılmışdır. Etnobotanik tədqiqat Naxçıvan dağlıq geobotanik bölgəsinin Şahbuz rayonunun ərazisində Badamlı, Kolanı, Kükü, Biçənək, Gömür, Nursu, Mahmudoba, Şahbuzkənd, Külüs və Keçili kəndlərinin əhalisi arasında sorğu keçirilməklə aparılmışdır. Culfa rayonunda Ərazin, Əbrəqunus, Kırna, Saltaq, Şurud, Xanəgah, Qazançı, Milax, Ərəfsə, Ləkətağ və Boyəhməd kəndlərində yaşayan əhali sorğuya cəlb edilmişdir. Ordubad rayonu ərazisində isə Nüsnüs, Kilit, Kotam, Nəsrivaz, Dırmıs, Gənzə, Çənnəb, Parağa, Parağaçay, Biləv, Tivi, Bist, Xurs və Nürgüt kəndlərində yaşayan əhali arasında sorğu keçirilmişdir. Bu ərazilər orta və yuxarı dağlıq ərazilərdir və dəniz səviyyəsindən 700-2800 m hündürlüklərdə yerləşir. Tədqiqat aparılan ərazilər özünəməxsus bitki örtüyü ilə fərqlənən bölgələrdir.

Müşahibə prosesini 6 mütəxəssis aparmışdır. Müşahibədə iştirak edənlərdən 22-si qadın, 48-i isə kişi olmuşdur. Yaş həddi 26-90 arasında olub, əksəriyyətinin yaşı 60-dan çoxdur.

Etnofarmakoloji tədqiqatda toplanmış məlumatların təhlili üçün aşağıda qeyd olunan üsullardan istifadə edilmişdir [13-14]:

- İnformativ uzlaşma faktoru (İUF) – tədqiqat sahəsindəki bitki istifadəçiləri arasında müalicə üçün bitkilərin istifadəsi baxımından bir uzlaşma olub-olmadığını analiz etmək, yəni informasiya verənlərin məlumatlarının homogenliyini yoxlamaq üçün istifadə edilir.

$$\text{İUF} = \text{Nur} - \text{Nt} / \text{Nur} - 1$$

- Nur – müəyyən bir xəstəlik kateqoriyası üçün istifadə edilən anketin sayı, Nt – isə bütün məlumat verənlər tərəfindən müəyyən bir xəstəlik kateqoriyası üçün istifadə olunan növün sayını ifadə edir. Bu faktorun hasili sıfırla 1 arasında dəyişir. Yüksək dəyər (1-ə yaxın) informasiya verənlərin böyük bir qisminin nisbətən az sayda növdən istifadə etdiyini göstərir. Aşağı dəyər məlumat verənlərin eyni bir xəstəlik kateqoriyasında müalicədə istifadə olunacaq növlər barəsində ortaq fikrə sahib olmadıqlarını göstərir. Başqa sözlə, bitkilər təsadüfi seçilsə və ya məlumat verənlər onlardan istifadə haqqında məlumat mübadiləsi aparmazlarsa, bu zaman dəyərlər aşağı (0-a yaxın) olur.

- İstifadə dəyəri (İD) – faydalı bitkilərin nisbi əhəmiyyətini ölçmək üçün geniş istifadə edilən bir indeksdir və növlərin nisbi əhəmiyyəti haqqında kəmiyyət baxımından məlumat verir. İstifadə dəyəri hər bir cəmiyyətdə ən vacib olan növləri müəyyən edir. Aşağıdakı düsturdan istifadə etməklə hesablanır.

$$\text{İD} = \text{İHC} / n$$

- İHC – hər bir məlumat mənbəyinin müəyyən bir növ üçün sahib olduğu istifadə hesabatlarının cəmini ifadə edir. “n” hərfi isə sorğuda iştirak edən məlumat verənlərin sayını göstərir.

- Doğruluq səviyyəsi (DS) – bir xəstəliyin müalicəsində üstünlük verilən növləri ifadə edir. Aşağıdakı düsturla hesablanır.

$$\text{DS} = \text{Np} / \text{Nx} \times 100$$

- Np – müəyyən bir xəstəlik üçün bitkilər haqqında məlumat verənlərin sayını ifadə edir, N – müəyyən bir xəstəlik kateqoriyası üçün növləri istifadə edən cəmi məlumat mənbəyi sayını ifadə edir.

- Sitatın nisbi tezliyi (SNT) – xəstəlik üçün ən çox üstünlük verilən bitki növlərini yoxlamaq üçün istifadə olunur. Aşağıdakı düsturla hesablanır.

$$\text{SNT} = \text{ST} / \text{N} (0 < \text{RFC} < 1)$$

- ST – sitatın tezliyidir, bir növün yerli əhali tərəfindən istifadəsinin önəmini göstərir. Bu

növlərin istifadələrini göstərən məlumat verənlərin sayının, müsahibədə iştirak edən məlumat verənlərin ümumi sayına olan nisbətidir.

- Fəsilənin vaciblik dəyəri (FVD) – fəsiləyə daxil olan bitkilərin vaciblik dərəcəsinə göstərir.

$$FVD = FC_{fəsilə} / N_s$$

$FC_{fəsilə}$ – anket sorğusunda iştirak edənlərin bir fəsiləyə daxil olan bitkilər haqqında verdiyi məlumatın sayı, N_s – fəsiləyə daxil olan bitki növlərinin sayı.

Tədqiqatın nəticələri və onların müzakirəsi. Naxçıvan dağlıq geobotanik bölgəsində ilk dəfə etnofarmakoloji tədqiqat aparılmışdır. Tədqiqat Şahbuz, Culfa və Ordubad rayonlarının dağlıq ərazisində aparılmışdır (şəkil 1).

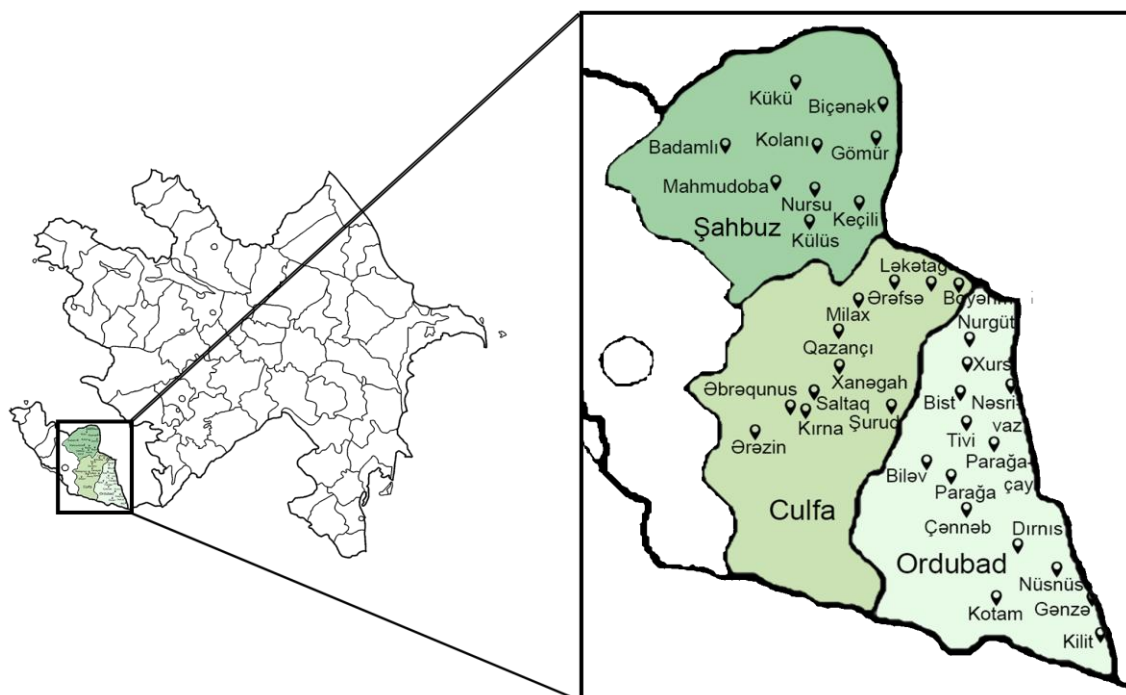
Müsahibələrə ümumilikdə 70 nəfər cəlb edilmişdir. Tədqiqat 2022-2024-cü illərdə olmaqla 3 il müddətində aparılmışdır. Bu müddət ərzində 50 bitki növü haqqında məlumat toplanmışdır. Bitki identifikasiyası üçün Botanika İnstitutunun herbari fondundan istifadə edilmişdir. 1-ci cədvəldə dərman bitkilərinin adları əlifba ardıcılığı ilə latın dilində verilmişdir, həmçinin bitkilərin azərbaycan dilində adları, xammalı, hazırlanma

qaydası və statistik göstəricilər haqqında məlumat verilmişdir.

Müsahibə müxtəlif yerlərdə: otlaq sahələrində, yaşayış yerlərində, plantasiyalarda, meşə və çəmənlik ərazilərdə üz-üzə aparılmışdır. Müsahibələr azərbaycan dilində aparılmışdır. Həzm sistemi xəstəliklərində istifadə olunan bitkilər haqqında etnofarmakoloji məlumatlar ilk dəfə bizim tərəfimizdən toplanmışdır. Bu müsahibələrə dərman bitkilərini bilən insanlar da cəlb edilmişdir.

Növün istifadə hesabatlarının cəmi, nisbi əhəmiyyəti, bir xəstəliyin müalicəsində üstünlük verilən növ və sitatın nisbi tezlik göstəriciləri nisbətən az istifadə olunan əncir, andız, süsən, zəyərek, əməkəməçi, mollabaşı, yarpız, çörəkotu, səhləb, qaraqınıq, püstə, bağayarpağı, qaytarma, itburnu, böyürtkən, keçiyemliyi, söyüd, sürvə, çöl nanəsi, küncüt, zəncirotu, kəklikotu, yonca, dəvədabanı və lərgə bitkiləri üçün də hesablanmışdır.

2-ci cədvəldə anket sorğusunda iştirak edənlərin nəticələrinin düzgünlük faktoru verilmişdir.

Şəkil 1. Etnobotanik tədqiqatların aparıldığı bölgələr

Cədvəl 1. Naxçıvan dağlıq geobotanik ərazisində həzm sistemi xəstəliklərinin müalicəsində istifadə edilən bitkilərə aid etnofarmakoloji tədqiqatların göstəriciləri

Bitkinin latın dilində adı	Azərbaycan dilində adı	İstifadə olunan hissəsi və hazırlanma forması	İHC	ID	DS	SNT
<i>Achillea biebersteinii</i> , As.	Boymadərən	Otu, d.	19	0,27	15	0,21
<i>Achillea millefolium</i> , As.	Boymadərən	Otu, d.	56	0,80	52	0,74
<i>Alnus barbata</i> , Bet.	Qızılağac	Meyvəsi, b.	22	0,31	19	0,27
<i>Anchusa azurea</i> , Bor.	Sümürgən	Otu, d.	11	0,16	7	0,10
<i>Anisum vulgare</i> , Ap.	Cirə	Meyvəsi, b.	43	0,61	40	0,57
<i>Anthemis altissima</i> , As.	Sığırgözü	Çiçəyi, d.	27	0,39	22	0,31
<i>Artemisia absinthium</i> , As.	Acı yovşan	Otu, d.	43	0,61	38	0,54
<i>Artemisia vulgaris</i> , Ast.	Adi yovşan	Otu, d.	19	0,27	14	0,20
<i>Berberis vulgaris</i> , Ber.	Zirinc	Meyvəsi, b.	38	0,54	33	0,47
<i>Calendula persica</i> , As.	Gülumbahar	Çiçəyi, d.	35	0,50	30	0,43
<i>Campanula trautvetteri</i>	Zəngçiçəyi	Yarpağı, d.	21	0,30	16	0,23
<i>Capparis herbacea</i> , Cap.	Kövər	Otu, d.	17	0,24	13	0,19
<i>Carum carvi</i> , Ap.	Zirə	Meyvəsi, b.	58	0,83	50	0,71
<i>Cichorium intybus</i> , As.	Kasnı	Kökü, b.	34	0,49	26	0,37
<i>Cornus mas</i> , Corn.	Zoğal	Meyvəsi, t.h.	33	0,47	30	0,43
<i>Cydonia oblonga</i> , Ros.	Heyva	Meyvəsi, t.h.	49	0,70	41	0,59
<i>Coriandrum sativum</i> , Ap.	Keşniş	Meyvəsi, b.	58	0,83	50	0,71
<i>Gentiana gelida</i> , Gen.	Acıçiçək	Otu, d.	10	0,14	5	0,07
<i>Dracocephalum botryoides</i>	İlanbaşı	Otu, d.	8	0,11	4	0,06
<i>Elaeagnus angustifolia</i> , El.	İydə	Meyvəsi, t.h.	38	0,54	31	0,44
<i>Euphorbia marschalliana</i>	Südləyən	Yarpağı, d.	15	0,21	11	0,16
<i>Hedysarum formosum</i> , Fa.	Köpükotu	Otu, d.	19	0,27	14	0,20
<i>Helianthus tuberos</i> , As.	Topinambur	Kökümürü, b.	33	0,47	28	0,40
<i>Helichrysum araxinum</i> , As.	Solmazçiçək	Çiçəyi, d.	60	0,86	56	0,80
<i>Hypericum perforatum</i> , Hyp.	Dızıotu	Otu, d.	56	0,80	51	0,73

Qeyd: *Anac.* – *Anacardiaceae*, *Ap.* – *Apiaceae*, *As.* – *Asteraceae*, *Ber.* – *Berberidaceae*, *Bet.* – *Betulaceae*, *Bor.* – *Boraginaceae*, *Ca.* – *Campanulaceae*, *Cap.* – *Capparidaceae*, *Cor.* – *Cornaceae*, *El.* – *Elaeagnaceae*, *Eu.* – *Euphorbiaceae*, *Fa.* – *Fabaceae*, *Hyp.* – *Hypericaceae*, *Gen.* – *Gentianaceae*, *Ir.* – *Iridaceae*, *Malv.* – *Malvaceae*, *Mor.* – *Moraceae*, *Lam.* – *Lamiaceae*, *Lin.* – *Linaceae*, *Orch.* – *Orchidaceae*, *Ped.* – *Pedaliaceae*, *Pl.* – *Plantaginaceae*, *Ran.* – *Ranunculaceae*, *Ros.* – *Rosaceae*, *Sa.* – *Salicaceae* fəsilələrini, *d* – dəmləmə, *b* – bişirmə və *t.h.* – təzə halda terminlərini ifadə edir. İHC – hər bir məlumat mənbəyinin müəyyən bir növ üçün malik olduğu istifadə hesabatlarının cəmini ifadə edir. ID – növlərin nisbi əhəmiyyəti haqqında kəmiyyət baxımından informasiya verir. DS – bir xəstəliyin müalicəsində üstünlük verilən növləri ifadə edir. SNT – sitatın nisbi tezliyidir.

Cədvəl 2. Anket sorğusunda iştirak edənlərin nəticələrinin düzgünlük faktoru

Xəstəliyin tipi	Nur	Nt	Nur-Nt	Nur-1	İUF
Qastrit	53	45	8	52	0,15
Mədənin xorası	43	36	7	42	0,17
Meteorizm	56	50	6	55	0,11
Dispepsiya	47	38	9	46	0,20
Qəbizlik	58	52	6	57	0,11
Babasil	41	34	7	40	0,18
Disbakterioz	55	49	6	54	0,11
Kolit	35	28	7	34	0,21
Antimikrob	56	48	8	55	0,15
İltihab əleyhinə	47	42	5	46	0,11
İştahartırıcı	50	43	7	49	0,14
Spazmolitik	54	46	8	53	0,15
Büzüsdürücü	52	46	6	51	0,12
İşlədici	57	53	4	56	0,07

Qeyd. İUF – tədqiqat sahəsindəki bitki istifadəçiləri arasında müalicə üçün bitkilərin istifadəsi baxımından bir uzlaşma olub-olmadığını analiz etmək üçün istifadə olunur; Nur – müəyyən bir xəstəlik kateqoriyası üçün istifadə edilən anketin sayıdır; Nt – bütün məlumat verənlər tərəfindən müəyyən bir xəstəlik kateqoriyası üçün istifadə olunan takson sayını ifadə edir.

Yerinə yetirilmiş tədqiqatlar nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, Naxçıvan dağlıq geobotanik ərazisində həzm sistemi xəstəliklərinin müalicəsində 25 fəsiləyə aid 50 bitki növündən istifadə edilir. Müvafiq olaraq fəsilələrə daxil olan növlərin sayı, növlərin nisbi əhəmiyyəti və istifadə dəyəri verilmişdir. Anacardiaceae: 1; 0,43 və 43,0, Apiaceae: 3; 0,76 və 76,0, Berberidaceae: 1; 0,54 və 54,0, Betulaceae: 1; 0,31 və 31,0, Boraginaceae: 1; 0,16 və 16,0, Asteraceae: 14; 0,49 və 49,0, Campanulaceae: 1; 0,30 və 30,0, Cappariaceae: 1; 0,24 və 24,0, Cornaceae: 1; 0,47 və 47,0, Elaeagnaceae: 1; 0,54 və 54,0, Euphorbiaceae: 1; 0,21 və 21,0, Fabaceae: 3; 0,39 və 39,0, Hypericaceae: 1; 0,80 və 80,0, Gentianaceae: 1; 0,14 və 14,0, Iridaceae: 1; 0,23 və 23,0, Malvaceae: 1; 0,43 və 43,0, Moraceae: 1; 0,97 və 97,0, Lamiaceae: 6; 0,49 və 49,17, Linaceae: 1; 0,71 və 71,0, Orchidaceae: 1; 0,23 və 23,0, Pedaliaceae: 1; 0,59 və 59,0, Plantaginaceae: 1; 0,74 və 74,0, Ranunculaceae: 1; 0,79 və 79,0 və Rosaceae: 4; 0,56 və 56,0.

Dərman bitkilərinin tədqiqinə dair elmi ədəbiyyat mənbələrinin araşdırılması nəticəsində aşkar edilmişdir ki, indiyə qədər Azərbaycan Respublikasında digər xəstəliklər kimi, həzm sistemi xəstəliklərinin müalicəsində istifadə edilən dərman bitkilərinin də araşdırılması, onlara aid etnofarmakoloji tədqiqatlar, eləcə də alınmış nəticələrin statistik işlənməsi aparılmamışdır. Məhz bu baxımdan etnofarmakoloji tədqiqat işinin yerinə yetirilməsi məqsədyönlüdür.

Müsahibədə iştirak edən respondentlər demoqrafik xüsusiyyətinə, yaş, cinsiyyət və təhsil vəziyyətinə görə qruplara bölünmüşdür. Müsahibədə iştirak edənlərdən 22-si qadın, 48-i isə kişidir. Respondentlərdən 5-i 26-40, 10-u 41-50, 14-ü 51-60, 22-si 61-70, 15-i 71-80, 4-ü isə 81-90 yaşarsı olmuşdur. Onlardan 41-i orta təhsilli, 6-sı natamam orta təhsilli və 23 nəfəri isə ali təhsillidir.

Tədqiqat nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, həzm sistemi xəstəliklərinin müalicəsində yabanı bitkilərdən dəmləmə və bişirmə for-

masında istifadə edilir. Az hallarda təzə, bişirilməyən formada istifadə olunması qeyd edilmişdir. Tədqiq olunan bitkilərdən cirə, zirinc, zirə, zoğal, heyva, keşniş, əncir, çörəkotu, püstə və küncüt həm müalicəvi vasitə kimi, həm də qida kimi istifadə edilir. Tədqiqatlara cəlb edilmiş bitkilərdən 9-u becərilən, 41-i isə yabanı bitkilərdir.

Müəyyən edilmişdir ki, həzm sistemi xəstəliklərində istifadə edilən bitkilərin 16 növünün otu, 15 növünün meyvələri, 6 növünün yarpaqları, 4 növünün çiçəkləri, 4 növünün kökləri, 2 növünün kökyumruları, 1 növünün qabığı, 1 növünün toxumları və 1 növünün kökümsovu istifadə olunur.

İstifadə edilən bitkilərin 46-sı ot, 3-ü ağac, 2-si kol və 1-i isə yarımkoldur.

Həzm sistemi xəstəliklərində istifadə edilən 50 bitkidən 17-si ofisinal, 33-ü isə qeyri-ofisinal dərman bitkilərinə aiddir.

Yekun. Azərbaycan Respublikasının Naxçıvan dağlıq geobotanik ərazisində 3 il müddətində 70 respondent arasında sorğu aparılmış, müəyyən edilmişdir ki, yaşı 61 və daha çox olan şəxslərdə xalq təbabəti ilə bağlı daha çox məlumat vardır. Aparılan etnofarmakoloji tədqiqat nəticəsində aşkar edilmişdir ki, mədə-bağırsaq sistemi xəstəliklərində 25 fəsiləyə aid 50 bitki növündən istifadə edilir. Bu bitkilərə aid etnofarmakoloji tədqiqatların göstəriciləri hesablanmış və onlara aid statistik işləmələr yerinə yetirilmişdir. Daha çox *Asteraceae*, *Lamiaceae*, *Rosaceae*, *Apiaceae* və *Fabaceae* fəsilələrinə aid bitkilər istifadə olunur. Əksər dərman bitkilərindən əsasən dəmləmə və bişirmə şəklinə istifadə edilir.

Hazırda praktik təbabətdə həzm sistemi xəstəliklərinin müalicəsində istifadə edilən dərman preparatlarının çeşidində bitki mənşəli vasitələrin az olduğu diqqəti çəkir. Məhz bu baxımdan təqdim edilən məqalə istər tibb işçilərinin, istərsə də, əhəlinin diqqətini bitki mənşəli vasitələrə yönəltmək istiqamətində faydalı ola bilər. Tədqiqat zamanı alınan nəticələr bitki mənşəli yeni dərman vasitələrinin hazırlanması istiqamətində araşdırmaların aparılmasını aktuallaşdırır.

ƏDƏBİYYAT

1. Talibov T.H., İbrahimov Ə.Ş., İbrahimov Ə.M. və b. Naxçıvan Muxtar Respublikasının dərman bitkiləri. Naxçıvan, 2014, 431 s.
2. Olennikov D.N., Kashchenko N.I., Gadimli A.I., Isaev J.I. Polysaccharides from Three Species of *Gentiana* // Chemistry of Natural Compounds- 2022, 58, p. 799–803 <https://doi.org/10.1007/s10600-022-03801-y>
3. Kerimov Y.B., Isayev J.I. Pharmacognostic study of medicinal plants flora of Azerbaijan and prospect of their use // Azerbaijan Pharmaceutical and Pharmacotherapy Journal. – 2010, 10(2), p.13-18.
4. Isayev J.I. Studyng of Pharmacological characteristics and medical use of some plants in the flora of Azerbaijan //Azerbaijan Medical Journal-2006, 2, p.48-54.
5. Qədimli İ.A., Süleymanova T.H., İsəyev C.İ. Azərbaycanca yayılan bəzi acıçəçək növlərinin antibakterial və antifungal təsir xüsusiyyətləri // Azərbaycan Tibb Jurnalı, 2024, № 2, s. 131-135. [Gadimli A.I., Suleymanova T.H., Isayev J.I. Study of antimicrobial and antifungal properties of some species of *Gentiana* L. distributed in Azerbaijan // Azerbaijan Medical Journal (AMJ), 2024, № 2, p. 131-135].
6. Исаев Д.И., Керимов Ю.Б., Ковалев С.В., Затыльников О.А.. Ксантоны корневищ *Iris imbricata* Lindl. и *Iris pseudacorus* L. // Фармаком, 2009, № 4, с. 24-28. [Isaev D.I., Kerimov Ju.B., Kovalev S.V., Zatylnikova O.A.. Ksantony kornevishh *Iris imbricata* Lindl. i *Iris pseudacorus* L. Farmakom, 2009, № 4, s. 24-28.]
7. Исаев Д.И., Керимов Ю.Б., Ковалев С.В., Затыльников О.А. Изофлавоноиды корневищ *Iris imbricata* и *Iris pseudacorus* // Фармаком, 2010, №1, с.38-42. [Isaev D.I., Kerimov Ju.B., Kovalev S.V., Zatylnikova O.A. Izoflavonoidy kornevishh *Iris imbricata* i *Iris pseudacorus*. Farmakom, 2010, №1, s.38-42]
8. Kerimov Yu.B., Aбышев A.Z., Serkerov S.V., Isaev D.I., Bairamov P.B. Phenol derivatives from the roots of *Ferula persica* // Chemistry of Natural Compounds, 1993, 28(5), p. 506.
9. Isayev J.I., Karimov Y.B., Kazimov H.A. New technology of sea-buckthorn oil extraction // Azerbaijan Medical Journal, 2005, 2, p. 7-9.
10. İbrahimov M.R., Sadıqov B.İ., Diareyanın üstünlüyü ilə keçən bağırsaq qıcıqlanması sindromu olan xəstələrdə yoğun bağırsağın divaryanı mikroflorasının vəziyyəti // Azərbaycan Tibb jurnalı, 2022, № 3, s. 32-36. [Ibrahimov M., Sadigov B. THE STATE OF THE PARIETAL MICROFLORA OF THE LARGE INTESTINE IN PATIENTS WITH IRRITABLE BOWEL SYNDROME AND WITH DIARRHEA PREVALENCE. *Azerbaijan Medical Journal*, 2022, (3), 32–36. <https://doi.org/10.34921/amj.2022.3.005>]
11. Kryshen V.P., Trofimov N.V., Chukhriienko A.V. et al. Features of treatment tactic and physical therapy, and immune system specifics ulcerative gastroduodenal bleeding complicated by cardiovascular pathology // Azerbaijan Medical Journal (AMJ), 2022, № 4, p. 100-107
12. Eyvazova K.Ə. Qanaxma ilə ağırlaşmış qastroduodenal xoralarda mikrosirkulyasiya şəbəkəsinin yerli immun mühafizə mexanizmləri // Azerbaijan Medical Journal (AMJ), 2024, № 1, s. 25-30. [Eyvazova K. LOCAL IMMUNOPROTECTIVE MECHANISMS OF MICROCIRCULATION IN BLEEDING GASTRODUODENAL ULCERS. *Azerbaijan Medical Journal*, 2024, (1), 25–30. <https://doi.org/10.34921/amj.2024.1.004>]
13. İsəyev C.İ., Hacıyeva E.M., Mustafayeva X.N., Yaqubov K.M., Babayeva N.T., Səfərova N.M., Qədimli A.İ., Cəfərova G.S. Azərbaycanın Zuvand geobotanik ərazisində tənəffüs sistemi xəstəliklərinin müalicəsinə dair etnofarmakoloji tədqiqat. // Azərbaycan Tibb Jurnalı, 2024, № 3, s.121-127 [Isayev J.I., Hacıyeva E.M., Mustafayeva Kh.N., Yagubov K.M., Babayeva N.T., Safarova N.M., Gadimli A.I., Jafarova G.S. Ethnopharmacological study of the treatment of diseases of the respiratory system in the Zuvand geobotanical territory of Azerbaijan // Azerbaijan Medical Journal (AMJ), 2024, (3), p. 121-127].
14. Ayub M., Shah G.M., Irfan M., Ullah F, Ullah A.Ethnomedicinal study of the flora of Sellay Pattay valley, district Malakand, Khuber Pakhtunkhwa, Pakistan // Ethnobotany research and applications, 2023, 26, <https://dx.doi.org/10.32859/era.26.32.1-17>.

ЭТНОФАРМАКОЛОГИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ЛЕЧЕНИЯ ЗАБОЛЕВАНИЙ ПИЩЕВАРИТЕЛЬНОЙ СИСТЕМЫ В НАХИЧЕВАНСКОМ ГОРНОМ ГЕОБОТАНИЧЕСКОМ РЕГИОНЕ АЗЕРБАЙДЖАНА

Дж.И.Исаев¹, Э.М.Гаджиева¹, Н.Т.Бабаева¹, Г.С.Джафарова¹, Н.М.Сафарова¹, А.И.Гедимли²

¹Кафедра фармакогнозии и ²Кафедра образования по медицине и здравоохранительным наукам
Азербайджанского медицинского университета, Баку, Азербайджан

В статье представлена информация об этнофармакологическом исследовании, проводимом в течение 3 лет в Нахичеванском горном геоботаническом регионе Азербайджана. Среди 70 респондентов был проведен опрос, относящийся к этнофармакологическим исследованиям заболеваний пищеварительной системы. В результате проведенных исследований установлено применение 50 видов растений, принадлежащих к 25 семействам, для лечения заболеваний желудочно-кишечного тракта. Были рассчитаны показатели этнофармакологических исследований данных растений и выполнена их статистическая обработка. Установлено, что чаще всего используются растения

семейств *Asteraceae*, *Lamiaceae*, *Rosaceae*, *Apiaceae* и *Fabaceae*. Большинство лекарственных растений применяются, в основном, в виде настоев и отваров. При исследовании ассортимента лекарственных препаратов, применяемых для лечения заболеваний пищеварительной системы, выявлено небольшое количество среди них растительных средств. По мнению авторов, представленная статья будет полезна с точки зрения привлечения внимания как медицинских работников, так и общественности к фитопрепаратам. Полученные результаты доказывают актуальность проведения исследований в направлении разработки новых эффективных средств, полученных из лекарственных растений, для лечения заболеваний пищеварительной системы.

ETHNOPHARMACOLOGICAL STUDY OF THE TREATMENT OF DISEASES OF THE DIGESTIVE SYSTEM IN THE GEOBOTANICAL REGION OF AZERBAIJAN NAKHICHEVAN HIGHLANDS

J.I.Isayev¹, E.M.Hajiyeva¹, N.T.Babayeva¹, G.S.Jafarova, ¹N.M.Safarova¹, A.I.Gadimli²

¹*Department of Pharmacognosy and* ²*Department of Medical and Health Sciences Education, Azerbaijan Medical University, Baku, Azerbaijan*

The article provides information about ethnopharmacological studies conducted over 3 years in the Nakhichevan mountain geobotanical territory of the Republic of Azerbaijan. A survey was conducted among 70 respondents related to ethnopharmacological studies of diseases of the digestive system. As a result of the conducted research, the use of 50 plant species belonging to 25 families for the treatment of diseases of the digestive system has been established. The indicators of ethnopharmacological studies of these plants were calculated and their statistical processing was performed. It was found that plants of the *Asteraceae*, *Lamiaceae*, *Rosaceae*, *Apiaceae* and *Fabaceae* families are most often used. Most medicinal plants are used mainly in the form of infusions and decoctions. Among the range of medicines used to treat diseases of the digestive system, a small number of herbal remedies have been identified among them. According to the authors, the presented article will be useful in terms of attracting the attention of both medical professionals and the public to herbal medicines. The results obtained prove the relevance of research in the direction of developing new effective drugs for the treatment of diseases of the digestive system from medicinal plants.

Müəlliflə əlaqə üçün:

Hacıyeva Esmira Mirbaba qızı, Azərbaycan Tibb Universitetinin Farmakoqnoziya kafedrası, Bakı, Azərbaycan

E-mail: haciyeva_esmira@mail.ru